

GLADSTONE

ÉS

A KELETI VÁLSÁG

TANULMÁNY AZ ANGOL KÜLPOLITIKA VÁLTOZÁSÁNAK OKAIRÓL

ÍRTA
BEKSICS GUSZTÁV

«Un Anglais qui aurait quitté l'Angleterre il y a une trentaine d'années et qui la reverrait aujourd'hui aurait peine, je crois, à y reconnaître l'atmosphère de son pays natal.»
J. MILSAND

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1880

I.

Az író célja. – A versenytársak. – Lear király. – Gladstone jellemének és politikai múltjának ellentétei. – Liberalismusa politikai, gazdasági agrárius és vallási kérdésekben.)

A conservatív állambölcsesség szilárd dogmája, hogy a keleti kérdés külsőleg változó, de lényegében változatlan, állandó függő kérdése marad Európának. Mindazon kísérletek, melyek e kérdés erőszakos vagy békés megoldása céljából történtek, igazolni látszanak e conservatív felfogást. Hasztalan kísérlettek meg három egymásután következő nagy háborúban a czárok szétrombolni a török birodalmat, leigázni a Balkán-félszigetet; hasztalan kísérlettek meg I. Sándor és Miklós, hogy Angliával megegyezve, diplomatai utón felosztsák Törökországot, mint felosztotta Ausztria, Porosz- és Oroszország Lengyelországot. Hasztalanok voltak azon reformtörekvések, melyek segítségével Canning óta Palmerstonon, Russellen, Disroslin, Gladstoneon, Metternichen, Schwarzenbergen, Beuston, Andrássyn át minden kiváló angol, osztrák és magyar államférfiú ki akarta békíteni a török birodalom belső ellentéteit, s így megszilárdítva Törökországot, eleve útját vágni Oroszország terveinek.

Egyik kísérlet sem sikerült. Oroszország hódító, valamint felosztó terveit megghiúsította Anglia és Ausztria féltékenysége. A török birodalom regenerálását célzó törekvések hajótörést szenvedtek az ottoman

állam teljes széttüzlöttségén és a török fajnak a nyugati civilizációra való képtelenségén.

Ha a nyugati hatalmaknak sikerülne Törökország haldoklását tovább nyújtani, s mesterséges módon megátolni annak természetes felozlási procedúráját, a conservativ politikai dogma diadalmaskodnék. A status quo fenmaradna. Orosz-keleti actiók, forrongások, reformkísérletek, diplomatai kuruzslások, fenyegető jegyzékek, a végső esetben európai szövet-kezetek váltakoznának; de a keleti kérdés lényegében változatlan maradna. Oroszország iparkodnék megdönteni, a nyugati hatalmak iparkodnának fentartani a török birodalmat.

A legutóbbi események azonban kétségessé tették a muzulmán államnak a Balkán-félszigeten való tartatóságát. Azok az ellenható erők, melyek eddig mozgásban tartották a török birodalmat, egy ideig még tehetik kötelességüket. Sőt az osztrák-magyar külügyi politikának természetes feladata, hogy Törökország életét a lehetőség legvégső határáig nyújtsa.

De a török birodalom fenmaradásában való hit, s ezzel a conservativ keleti politika alapja megingott.

Törökország összerokadásával, mint oly ténynyel kell számolnunk, melynek bekövetkeztét elnapolni igen, de végleg megakadályozni aligha lehet. Ausztria-Magyarországnak tehát, míg egyrészt conservativ politikát követve, tovább folytatja a galvanizálás munkáját, számolnia kell másrészt azon közel kilátásban levő eseménynyel, hogy a muzulmán cadaver minden villám-folyam daczára összeesik. Számolnia kell az európai politikában történt változásokkal. Nem szabad szem elől tévesztenie, különösen *az angol külügyi politika módosulásait*. Meg kell vizsgálnia azon történeti axióma

igazságát: váljon *Anglia szükségkép conservatív politikát követ-e a keleti kérdésben*, s Ausztria-Magyarország mindenkor számíthat-e a brit sziget *activ* támogatására, ha a nyugat és kelet fegyveres összecsapásban omlik egymásra.

Anglia kormányán ez idő szerint Gladstone van. Gladstoneról annyi ellentétes felfogás, vélemény van forgalomban a politikai piacon, hogy már az igazság kiderítésének czélja is érdekessé tehet egy kísérletet, mely ez államférfival foglalkozik.

Bismarck, Gambetta, Beaconsfield, Gladstone kétségkívül legnagyobb és legérdekesebb alakjai a jelen kornak, melyet a történelem Európa nagy átalakulása korának fog nevezni.

Ketten-ketten egymás versenytársai. Bismarck és Gambetta versenyében a nemzetiségi ellentét játsza a főszerepet. Gambetta képviseli a francia «revanche», egy ép oly megfontoltan, mint lázas tevékenységgel előkészített boszuló háború eszméjét. De a német és a francia vezérállamférfiú közt alig jutott a személyes ellenszenv oly magas fokra, mint Gladstone és Beaconsfield között. Mély, bár nemes indoku ellenszenv ez, legalább Gladstone részéről, kinek vérmérséklete túlzásra hajt minden érzelmet, legyen az bár jó, vagy ellenséges indulat.

Gladstone az emésztő szenvedélyek embere. Politikai szerepeit nem csak játsza, hanem át is érzi. Az a tűz, mely nyilvános szereplésében bámulatos tevékenységre sarkalja, túlfeszíti, sorvasztja idegeit dolgozó szobájában is. Ez az oka, hogy tetteit gyakran nem az okos kiszámítás, hanem azon vezérindulat irányozza, mely szívében éppen uralomra vergődött. Ez fejt meg Gladstonenak komplikált, nagy ellenté-

tekét, magában rejtő, de mindig érdekes jellemét. Ez magyarázza meg különösen, azon hatást, melyet Gladstone politikai szereplése Európa-szerte felidézett.

A nagy szenvedély, legyen bár jó, vagy rossz irányú, ha nagy akaratereővel és a szellem hatalmas kifejlődésével párosul, mindig felkelti érdekeltségünket. IIL Richard, Othello, Lear szenvedélye, bár különböző hatást tesz ránk, érdekeltségünket, sőt rokonszenvünket egyenlően ébrentartja,, fokozza.

Gladstone a keleti válság utolsó szakában nagy szerepet játszott. Törökgyűlölete, orosz barátsága ellentétes benyomásokat tett Európa különböző államaiban. A keleti szláv világ magasztalta, elítélte a conservatív nyugat közvéleménye. De a kik elítélték sem vitathatták el tőle a szellemi nagyságot. Legújabb kormányra jutását megelőző években Beaconsfield és az általa protegált török birodalom elleni gyűlölete az őrjöngésig fokozódott. A keleti válság háborús zivatarra lett. Gladstone ép úgy őrjöngve, ép úgy átkozódva tévelygett e zivatarban, mint Lear király. Tébolyát anyagainak tartották sokan és nem erkölcsinek. Pártja letette a vezérségről. A toryk mosolyogtak felette. Egy időre el is tűnt a politikai küzdelmek háttérében. Szellemi kicsapongásai, erőinek túlfeszítése megtörték fizikai szervezetét. Mint élő halott járt a politikai küzdtéren. Mint egy Lear király!

De elértek az angol parlamenti választások. Bámulatós példája történt ekkor, mint ébreszthet fel egy elhalt fizikai szervezetet a szellemi galvanizmus. Alkalom nyílt Beaconsfield és politikai rendszerének megbuktatására. Az aggságtól, gyengeségtől reszkető Gladstone valóságos atletikai productiókat csinált, mely még a legedzettebbek bámulatát is felkeltette.

A görög szónokoktól kezdve egész a legújabb korig hasztalan keressük annak mását, a mit Gladstone végzett a választásokat megelőző hetekben, s a választások alatt. Mivé törpül Cicero erőfeszítése, mikor Szicziában Verres ellen gyűjtött adatokat azon erőfeszítéshez, melylyel Gladstone gyűjtötte és használta fel a Beaconsfield elleni adatokat. Mivé törpülnek Pitt és Fox szónoklati bravourjai, melyek legfeljebb egy-egy éjét vettek igénybe, Gladstone szónoklati bravourjaihoz hasonlítva, melyek heteket töltöttek be és színterük nem a parlament, nem a tribune, hanem meetingek, választógyülekezetek, vendéglők, vasúti indóházak, vonatok, stb. voltak. S Pitt és Fox, ha beszédüket az éj homályában kezdve látták bevilágítani a a parlament komor ablakain a kelő napot, a taps- és tetszésvihar után nyugalomra vonulhattak. Nem úgy Gladstone. Neki mindig ébren, mindig talpon kellett lennie. Mint hadvezérnek, ki mindenét a győzelem kockájára tette fel, folyton be kellett járnia a hadvonalakat, a csatatért, biztatni, bátorítania, lázas tevékenységben felolvadnia.

Es Gladstone, az orvosi felügyelet alatt álló elmebeteg, a hetvenegy éves, testileg teljesen megtört aggastyán győzedelmeskedett.

A mai Gladstoneban senki sem ismerné fel azt a sokoldalú tehetségtől duzzadó, de szolid komoly fiatal politikust, a kit Nottingham grófságból Newark városa küldött 1834-ben a parlamentbe. Pénzügyi, közigazdasági, theologiai, bölcsészeti, történeti és szépirodalmi tanulmányai még Angliában is feltűnést szereztek neki, ahol pedig a német pedáns szaktudóssággal ellentétben a többoldalú alapos készületség gyakori.

A mikor ő a parlamentbe lépett, egy új korszakot talált alakulóban.

A régi Anglia, melyet a Franciaországtól való félelem megkímélt a francia forradalom nagy szellemének érintésétől, évtizedek múlva kezdett átalakulni az új, modern Angliává. A merev torismus, mely Anglia nagy szabadságintézményei mellett, fenn akart tartani minden középkori nyersséget úgy a törvényhozásban, különösen a büntetőben, mint a társadalomban; fenn akarta tartani az erkölcsöknek és szokásoknak ismeretes elvadultságát, mely a napóleoni háborúkra következett, enyésző félben volt. A modern állam, a modern társadalom Angliában is hatalmasan ostromolta a feudalismus maradványainak sánczait. Eldon, Liverpool, Castlereagh setét szelleme megszűnt ráborulni az angol állapotokra. A torismus nem jelentette többé a hátrafelé haladást, vagy maradiságot. A kormányon Peel volt.

A demokratikus áramlat azonban, mely a whige-
ket részint előre- részint félretolta, hogy radikalismussá fajuljon, oly rohamosan haladt útján, s oly követelőleg lépett fel, hogy sokan joggal tarthattak erőszakos rázkódástól.

Történelmileg igazolt tény, hogy az ily rázkódások nem a teljes kíméletlen elnyomatás idejében, hanem akkor támadnak, mikor az elnyomó hatalom kész a kiengesztelődésre. A francia forradalom nem XIV., sem XV. Lajos, hanem az alkotmányos kormányzásra kész XVI. Lajos alatt tört ki. A lengyel forradalom vihára is akkor zúgott fel, midőn a czár a hibás kormányzat veszélyeit belátva békülésre akarta kezét nyújtani.

Nem csuda tehát, hogy, Angliában szabadelvű eszmékkel telített férfiak is, kik a rohamos átalakulás

következményeitől tartottak, a Peel által képviselt mérsékelt torismus zászlója alá szegődtek. Így tett Gladstone is, az alig huszonöt éves fiatal tudós, a kit bizonyára soha sem lelkesített a tory-reakció ügye; e körülmény adja a lélektani kulcsot Gladstone jelleméhez, a ki mint conservatív kezdte politikai pályáját, s tán mint radikális fogja azt befejezni. Ez veszi el azon vád életét, hogy Gladstone politikai histrió, a ki tetszése szerint változtatja politikai meggyőződéseit.

Különböen más lélektani oka is van az ily változásoknak. A rajongó fiatal politikusok élemedett korukban a conservativismus felé hajlanak. Komoly ifjak, a kik az iskola porát lerázva conservatív tendenciákkal kérkednek, férfikorukban a legszabadelvűbb politikusokká szoktak válni.

Gladstonenál sem köpönyegforgatás, hanem természetes fejlődés politikai átalakulása. S ez a természetes fejlődés, úgylátszik, még nem érte el tetőpontját. A conservatívokkal 1845-ben szakított. Ez időtől fogva egész a hatvanas évekig mérsékelt szabadelvű volt. Ekkor azonban a szabadelvűek radikálisabb táborára közeledett. Nyugtalan, reformokra törő szelleme oda hajtotta, hogy ma ő képviseli Angliában a belügyekben azon, úgynevezett continentális irányt, mely a nehézkesen fejlődő angol igazgatási intézmények területén rombol, s continentális intézményeket akar meghonosítani. Szabadelvű pályafutását a közgazdasági politikában kezdte. Sőt ez azon tér, hol soha sem ápolt conservatív hajlamokat. A protectionálismus ellen harczolt, habár toryk vagy whigek tüzték ki annak zászlaját. Mikor Peel másodszor kormányra került (1841), a kereskedelmi hivatal alelnökévé lett. Lord Ripon, ugyané hivatal elnöke a felsőházban képviselte

a kormány kereskedelmi politikáját. Gladstone az alsóházban tette ugyanezt.

És tette oly ügyességgel, tudományos és bámulatos szónoklati képességeinek oly nyilvánulásaival, hogy ez időtől fogva az angol parlament legkiválóbb alakjai közt foglalt helyet. Minden erre következő kormány iparkodott őt megnyerni. Az ő pénzügyi reformjai a legnagyobbszerűek az angol pénzügyi kormányzat történetében. Az ő budgetjei voltak később a legfrappansabbak. Az angol pénzügyek soha sem virágzottak úgy, mint az ő kormányai alatt. A mikor 1874-ben Disraelinek adta át a kormányt, az angol államháztartás többletet mutatott fel. Lord Beaconsfield alatt deficit támadt, nagy pénzügyi és kereskedelmi válságok rázták meg Anglia közgazdasági viszonyait. Gladstone részben e körülménynek köszöni Beaconsfield feletti győzelmét, s valóban, új pénzügyi programja alkalmasint ismét helyre fogja állítani az angol államháztartás egyensúlyát.

A Peel-kabinetben közgazdasági képességeinek fölénye csakhamar kiváló helyet biztosított számára. Már 1843-ban a kereskedelmi hivatal elnökévé lett. Ez állásában azonban gazdasági liberalismusa miatt nem maradhatott meg soká. Két év múlva letette hivatalát, mert nem akart beleegyezni vallási intézetek alapításába. A kereskedelmi hivatal elnökségét a gyarmatügyi államtitkársággal cserélte fel. Ez állásban is azonban csak rövid ideig maradt, mert a Peel-kabinet a következő évben megbukott.

Lord Stanley 1851-ben meghívta az általa tervezett minisztériumba. Stanley protectionismusa azonban, mely ellen Gladstone hasztalan küzdött, lehetetlenné tette a terv megvalósítását. Palmerston kabinetje-

ben (1859) meglepte a világot ügyes pénzügyi kormányzatával, melynek eredménye évről-évre való adóleszálítás lett.

Mint politikus, miután a liberalismus zászlaja alá tért, lelkesedéssel, ékesszólással küzdött a szabadelvűség ügyéért. A túlzásoktól már ekkor sem volt ment. Ő vérmérsékleténél fogva túlzó, bármely ügyért tör is lándzsát a küzdőterén. Magukat a szabadelvűeket meglepte 1864-ben, mikor a választó jog messzeható kiterjesztése mellett kardoskodott. Az ő szabadelvűsége tükröződött vissza azon reformbillben, melyet a Russell-kabinet 1866-ban a parlamentbe vitt. Ezt a szabadelvűséget azonban megsokalta maguknak a whigeknek egy része, is. Az ügynevezett adullamiták a javaslat ellen szavaztak. A szavazás eredménye az lett, hogy a reform a kabinettel együtt megbukott. Ellenben Gladstone fáradásainak köszönhető, hogy a torykormány által 1867-ben behozott reformbill szabadelvű correctivumot nyert, úgy annyira, hogy lord Derby a radicalismus győzelmétől való félelmében, a setétben való ugrásnak nevezte.

Gladstone liberalismusa nem csak egyoldalú. Kiterjed az állami és társadalmi élet minden nyilvánulására. így az ir agrárius kérdésben is átvette és tovább fejlesztette az angol liberális párt nagy hagyományait. Oly radikális rendszabálytól, mint Stuart Mille volt (ez a bérlő tulajdonába akarta átbocsátani a bérlt földbirtokot) visszariadt ugyan; de sokkal tovább ment, mint a tory-k. Stuart Mill egyébiránt teljesen elszigetelten állt követelésével az angol politikusok és államférfiak között. Mind az a nyomor, melynek rettenetes képét Írország feltárja, mindaz az agrárius forrongás, mely Angliát rövid időközökben, vulkánszerű tü.net gyanánt, meg-

rázza, nem juttatta eszökbe az angol államférfiaknak, hogy az állam csak jó földbirtok-törvényen, szabad és az általa művelt földet tulajdona gyanánt bíró paraszt osztályon épülhet fel szilárdan. Ez elv igazságát nem ismerték fel, vagy nem akarták felismerni ők a continens és különösen Ausztria-Magyarország példájában, hol az értelmes és vagyonos földművelő nép az állam jóllétének és virágzásának alapja.

A legsajátosabb azonban, hogy maguk az ír izgatók (kivéve a legújabb kort) soha sem követelték a földbirtoknak a bérlők tulajdonába való bocsátását. Nem követelte O'Connel sem.

Gladstone azonban belátta egy földbirtokos parasztosztály szükségességét. A nagy eszméig nem tudott, vagy nem mert felemelkedni ő sem: a mint Angliában nevezik, a tulajdon elleni merénylethez nem volt bátorsága. De földbirtokos parasztosztályt mégis akart teremteni. Az 1870-iki ülészakot fontos javaslattal, az ír országos billel nyitotta meg. E bill alapján az állam földbirtokokat vásárolt össze, ezeket parcellákra osztotta, s eladta a póroknak, kik ekként földbirtokossokká lettek.

Hogy azonban az eredmény mily messze maradt a várakozás mögött, mutatja azon körülmény, hogy az ír agrárius mozgalmak intensivebb kitörésekben nyilvánultak. Az ír parasztság nagy proletár tömegében olyan volt ez a reform, mint csepp víz a tengerben.

Új kormányra jutása óta Gladstone kezébe vette az ír agrárius ügyet. A toryk, hagyományaikhoz hiven, úgy akarták megorvosolni Írország agrárius bajait, hogy életbeléptették a coërcitiv törvényeket, felfüggesztették a Habeas Corpus actát, megszorították a gyülekezési jogot, s Írország több kerületében kis statáriumot léptettek

életbe. Gladstone első dolga volt a coërcitiv rendszabályok hatályon kívül helyezése. Írországnak nem repressióra, hanem sürgős reformokra van szüksége. A reformok sorozatát meg is kezdte a bérlők kártalanítására vonatkozó billal. Mi sem lehetett jogosabb és méltányosabb e bilinél, mely a nyomorult tenant-at-will-eket (ideiglenes, tetszésszerinti bérlőket) akarta védeni a földbirtokosok és midlemenek önkénye ellen. Nemcsak radikális rendszabály nem volt, nemcsak nem támadta meg az annyira féltett tulajdonjogot, hanem alig, hogy kielégíti a legsürgősebb napi szükségletet. S a felsőház, hol a Gladstone-kormányval szemben erős toryellenzék áll, legalább egyelőre elvetette azt, a minek következménye lett a nagy hyde-parki home-ruler-meeting és Forsternek a felsőház ellen intézett fenyegető beszéde, a mi a radicalismus fogvicsorításának volna mondható.

A vallási conservativmussal telített Angliában leginkább zokon vették Gladstone egyházpolitikai átalakulását.

Sokoldalúságának nem utolsó bizonyítványát képezik egyházpolitikai tanulmányai. Üres idejében foglalkozott szépirodalommal és történetírással is. Homérről és a homéri korról tanulmányt írt. (Studies on Homer and the Homeric age.) Az egyházpolitika azonban hivatásszerű szakmája volt. Mint meg egészen fiatal képviselő írta az állam és egyház viszonyát tárgy azó két igen jelentékeny művét. (The state in its relations with the church. 1838. – Church principles considered in their results. 1840.) A ki méltányolni akarja e művek értékét, olvassa el Macaulay bírálatait, illetőleg czáfolatát. A nagy essayista igazságot szolgáltat Gladstone feltűnő képességeinek.

Gladstone hosszú időn át az angol magas egyház politikájának volt harczosa. Általános meglepetést kellett tehát keltenie fellépésének 1865-ben, midőn eddigi véleményeivel szemben Írországbán a püspöki egyház reformját védelmezte. A megbotránkozás természetesen Oxfordban volt legnagyobb, melyet Gladstone képviselt. Mi sem természetesebb, mint hogy Oxford nem választotta őt többé képviselőjévé.

Pedig Gladstonenak egyházpolitikai átalakulása is beletartozik azon természetes fejlődési rendszerbe, melyen úgy jelleme, mint közpályája átment. Conservatív-ból lett szabadelvűvé; szabadelvű álláspontjáról közeledést tett a radicalismus felé. Ugyanily utat tettek meg egyházpolitikai nézetei is. A szűkkeblű magas egyház hívéből, ha nem is « szabadgondolkozó»-vá – kedélyének vallásos hímporát legnagyobb politikai küzdelmei sem törölték le – de mindenesetre liberális egyházpolitikussá lett. Ez átalakulásának mértföld-mutatói a püspöki egyház reformja melletti fellépése, az anglikán-egyház megszüntetése Írországbán, s legújabban Bradlaugh esete, midőn Gladstone a kormányelnöki széken a teljes vallás- és lelkiismeretszabadság mellett tört lándzsát, s a vallási előítéletekkel és felekezeti villongásokkal megvert Anglia parlamentjében ezt a szabadságot diadalra segítette. Gladstone indítványának elfogadása óta a vallási meggyőződés, vagy ennek teljes hiánya nem lehet többé az angol parlamentben a képviselői jog gyakorlásának akadálya. Hosszú küzdelmek után a merev esküforma e század közepén oly módosulásokat szenvedett, hogy katolikus, quaker, sőt zsidó is lehetett az angol parlament tagjává. De a ki egyik vallási felekezethez sem tartozott, nem ülhetett a legvallásosabb és legerkölcösebb nép par-

lamentjában a Bradlaugh-eset előtt. A lelkiismeret-szabadság teljes diadala tehát Angliában Gladstone nevével forr össze.

Csak egy téren nem ment át Gladstone lényeges átalakuláson. Csak egy téren maradt mindvégig múltjához következetes. Túlzásokra, sőt hóbortokra ragadtatott. De felfogása, meggyőződése lényegében mindig ugyanaz volt. Ez a tér a *külső* politika területe, melynek megvilágítása e sorok főcélját képezi.

II.

(A tory-reactió. – Az utilitáriusok. – Bentham, Burdett, Cochrane, Romilly. – A városok politikai jelentőségének hatása – A toryk és whigek. – Gladstone minden áron való békepolitikája. – Ausztria és Anglia – Az osztrák-olasz-póiosz; a francia-német háború. – Goresakoff szétépi a párisi szerződést. – Gladstone ellenzéki politikája a keleti háború alatt.)

A napóleoni háborúkat követő korszak egészen új helyzetet teremtett a continensen. A republikánus, demokratikus állam eltűnt viharos forradalmaival együtt. Helyén felépült a reactionarius, a forradalom minden vívmányait legyűrő, rendőri és kémrendszerre fektetett állam.

Bécsben megalkották Európa új térképét. A népek forradalma ellen véd- és dacszövetségre lépett monarchiák az általuk teremtett európai államrendszerben vélték feltalálhatni a béke és rend biztosítékát, mely béke és rend varsói módra uralkodott. Ez államrendszert, melyből ki volt zárva a szabadság, az önkormányzat, a szabad és az önkormányzat elvein alapuló Anglia is segített fentartani. A continentalis monarchiák és Anglia közt solidaritás állt fenn, daczára azon belső ellentéteknek, melyek Anglia és Oroszország közt fenforogtak, s melyek már a bécsi congressuson sürölásokat idéztek fel.

Az angol közvélemény, miután I. Napoleon megszünt fenyegetést képezni Angliára nézve, bizalmatlanul szemlélte a kormánynak az abszolút monarchiákkal való szövetkezését. A népekre lidercznyomásként nehezülő szövetség és reakció közvetlenül nem

hatott ugyan át a csatornán. De habár a tory-kormány nem csinált Angliában absolutistikus kísérleteket, a liberalismus haladását fel akarta tartóztatni. Az angol nép nem félt attól, hogy a dolgoknak a continensen megalapított új rendje kényuralmat csempész be angol földre. Szabadságszeretete, s az idegen befolyás büszke visszautasítása biztosították ez ellen. Hisz ugyanaz a nép volt ez, mely utóbb Franciaország ellen háborút követelt, mikor III. Napoleon kormánya panaszkodott, hogy angol földön Összeesküvéseket terveznek idegen uralkodók élete ellen (az Orsini-est), s kormányválságot idézett fel, a miért Palmerston hasonló esetek meggátlását célzó rendszabályokat akart életbeléptetni. De az angol szabadelvűek igenis joggal tarthattak, hogy a continentális példa makacsabbá teszi a kormányt, ennek következtében mérgeesebbé az épen folyó alkotmányküzdelmeket.

Volt azonban hatalmasabb indoka is annak, hogy az angol közvélemény elfordult a reactionarius continenssel cimboráskodó angol külügyi politikától.

Az európai dolgok rendjének fentartása folytonos öröködést követelt. Ahol a Bécsben megalkotott állami rendszer bomlásnak indult, ott, szükség esetén szuronyokkal is, közbe kellett lépni. Így jött létre a négyes szövetség, majd a portugáliai intervenció. Angliának is mindig résen kellett állnia, s esetleg tevékeny részt vennie a népek szabadságának elnyomásában.

Ez a harcokésztség teherrel, s a continentális politika azon veszelyyel járt, hogy Anglia ismét nagy hadi vállalatokba sodortatik.

Itt kezdődött a continentális politika iránti ellen-szenv, s Anglia geographiai fekvésének hangsúlyozása, az a politika, mely *insularis* politika elnevezés alatt

1868-tól fogva nem egyszer Anglia hivatalos politikája gyanánt szerepelt.

Liverpool, Eldon megcsontosult torismusával és Metternich-féle represiv politikájával szemben a whigek sorában egy eddig ismeretlen mozgalom támadt. Nem terjedt ki az egész whig-pártra; főleg csak a szabadelvű ifjabb nemzedéket vette fel magába. Bürdet és Cochran vezették azt. Vonzóbb coloritot Bentham tanai kölcsönöztek neki. Nem csak a népakarat érvényesítése, hanem a nép boldogítása, s e végből az állami, igazgatási és társadalmi intézmények átalakítása volt e mozgalom célja, mely amint túlcsapott Anglia határain, hogy diadalokat arasson a continensen is, nem maradhatott specialis angol keretben. A cosmopolitismus jellegét öltötte fel; de egyszerűsmind ép azért elvesztette positiv hatásának egy részét angol földön.

Ezért szorítkozott az különösen eleintén szük körre. Csakis mikor a kitűnő jogtudós Romilly, Bentham tudománykincsének örököse vette át az utilitarius iskola vezetését, s elkeseredett rohamokat intézett az angol törvényhozás barbárságai és ferdeségei ellen, csikart ki tényleges sikereket a belügyi kormányzat terén.

A külügyekre azonban még nem éreztethette befolyását. Mit is vihetett volna ki ez a toryk által kikaczagott, a practikus angol közszellem által tartózkodva fogadott iskola a hatalmas torismus, s annak egész politikai és államrendszere ellen? Csak az elvet hangoztotta a szószéken és a sajtóban, hogy Anglia szabadelvű politikát kövessen a külföld irányában. E politikának ép ellentéte volt a toryk politikája, kik résztvettek a szentszövetségben a népek elnyomásában.

Mindig a reakcióval szövetkeztek a népek ellenében. Az utilitáriusok tudták, hogy a népszabadság sokkal gyorsabban kiküzdí jogait a continensen, ha Anglia szárazföldi politikájával, anyagi és erkölcsi súlyával, a napóleoni háborúkban szerzett katonai prestigével nem nehézkedik a continentalis államokra. Tudták egyszersmind azt, hogy a be nem avatkozás elve bonyodalmaktól és fegyveres actióktól kíméli meg az angol szigetet.

Mit tördtek ők azzal, hogy ha Anglia kilép a szárazföldi monarchiák solidaritásából, a Bécsben megalkotott államrendszer épülete annál gyorsabban összeroskad? Ez az építmény úgy is düledezni kezdett. Annál jobb Angliára nézve, ha midőn a reakció által emelt Babel lerogy, estében nem sújtja egyszersmind az angol népet. A toryk azonban a dolgok új rendjének tartósságában, sőt állandóságában bíztak. Oly szilárdnak is látszott az európai államrendszer, rend és béke építménye, hogy azt hitték, bátran mosolyoghatnak a rosszat jóslók felett. Különösen Anglia állása látszott rendíthetlennel. A tengerek feletti uralmat véglegesen megszerezte. Idiai gyarmatait nem csak megtartotta, hanem kiterjesztette. Ej szakamerikai gyarmatainak elvesztése pedig nem a gyengeség, hanem az erő forrása lett rája nézve. A napóleoni háborúkban, mint katonai állam is fényes prestige-t szerzett; sőt a continentalis monarchiák úgy üdvözölték, mint I. Napoleon katonai zsarnokságától való megszabadítójukat. Megszerezte Gibraltárt, Máltát, a két legfontosabb strategikai állást a Középtengeren. S hogy e tengeren való uralma annál teljesebb legyen, protectoratusa alá hajtotta a jóni szigeteket, szabadon közlekedhetett a Dardanellákon át. Az angol világ-

uralom életerős gyökerei szétágaztak a földgömb minden részében. S e viráguralom gyeplőit a toryk tartották kezükben.

Mily kilátása lehetett a sikerre az utilitariusok kis phalanxának hatalmas ellenfelekkel szemben, kik még ugyan csak a hasznosságra is hivatkozhattak continentalis politikájuk érdekében.

És mégis, alig múlt el egy évtized, a kis phalanx megnövekedett, hatalmassá lett, sőt befolyt az állam, s így a világ sorsának intézésébe. Canning alatt már utat tört az utilitariusok külügyi politikájának azon része, mely szabadelvűséget követelt a külfölddel szemben. A délamerikai köztársaságokat legelőször sietett elismerni azon Anglia, mely Éjszak-Amerika leigázásáért körömszakadtig harczolt. A legitimitás varázsa ekként megtörtött, legalább az Európán kívüli államokra nézve. De nemsokára Európában is betörték büvkörébe az események. Az angol külügyi politikában Canning óta érvényre emelkedett azon elv, hogy Anglia, mely a bécsi congressus után a szabadság- és népelelynyomó reakcióval czimboráskodott, nem támogatja a legitim monarchiákat a népek forradalmi ellen. Canning, a Pitt iskolájából származó mérsékelt tory jelölte meg Anglia valódi hivatását, mely abból áll, hogy a «közép helyet elfoglalva fentartsa az egyensúlyt a küzdő népek és a küzdő elvek közt».

Az utilitariusok által követelt non-interventióinak és szabadelvűségnek nagy vívmánya volt ez, mely látható befolyást gyakorolt az európai liberalismus és szabadság kifejlődésére. Bentham, Burdett, Cochrane, Romilly tanai mindig nagyobb hódításokat tettek a whigek közt. A manchester iskola tovább fejlesztette e tanokat. S a mint a városok politikai jelentősége

emelkedett, a szabadelvű felfogás mindinkább érvényesült az angol külügyi politikában. Hunt, Cobbett radikális izgatásai főleg a városokban hatottak, s dacára a kormány erőszakos rendszabályainak, sőt ép ezek miatt, valóságos forradalmi izgatottság támadt a nagyobb gyárvárosokban. Ezek az izgatások előkészítették a szabadelvű választási reformokat. Az 1832-ki, de különösen az 1867-diki reform-akta oly tág tért adott a választójog gyakorlásának a városokban, mely az 1872-ben megszavazott ballot-billel, nem áll messze az általános szavazati jogtól.

Az angol Parlamentarismus ez idő óta, mint a következő fejezetben részletesebben kimutatom, lényeges módosulás felé közeledik. A választó reformok nyugtalan, mozgékony elemet vettek fel az alkotmány sáncaiba. A gentry, mely ez ideig kormányozta Anglia állami és helyi ügyeit, mindinkább háttérbe vonulni kénytelen. A városok majorizálják a vidéket. Politikai és társadalmi átalakulás lesz e változás következményei, melynek előjelei már is mutatkoznak. Hatása már a külügyek területén is tapasztalható. A városokban lakik az ipar és kereskedelem. Ennek érdekei ellen van minden rázkódás. Szüksége van a forgalom folytonosságára. Anglia távolabbi, magasabb állami érdekei eltűnnek előtte a közeli és «praktikus» érdekek mellett. Az utilitariusok nemes kozmopolitismusa, mely a népszabadságért tört lándzsát, a «gyapjúszsák» politikája lett.

A whigek, kiknek erőforrását a városok képezik, újabban ismételten jelét adták, hogy lehanyagoltak a gyapjúszsák politikájának színvonalára. A magasabb conceptio, nemesebb idealismus, merészebb lendület a

külügyi politikában újabban csak a tory-államférfiaknál lelhető fel.

Tévednek, akik azt hiszik, – pedig e hitnek számos híve van – hogy a tory- és whig-párt közt elenyészett minden lényeges különbség. Nem enyészett el Liverpool és Eldon torismusa persze sokkal élesebb ellentétben állt Burdett whigismusával, mint p. o. a jelenlegi tory- és whig-párt. Az ellentétek pedig a tory-reactióra következő korszakban látzólag teljesen megszűntek; sőt magának a torismusnak és whigismusnak jelentősége is elnyészett, s ez elnevezés pusztán történeti értékűvé lett. A szabadelvű áramlat, s a pártküzdelmek szétmorzszolták, felémésztették a tory-pártot, anélkül, hogy kétségbevonhatlan túlsúlyt adtak volna a whigeknek, kiket szövetségeseik, a radicalisok fenyegetnek. Ezért jöttek létre a coalitionalis cabinetek, sőt évtizedeken keresztül ritkán volt Angliában egészen homogén minisztérium.

A modern állam követelményeitől azonban Anglia sem zárkozhatott el. A gyors újjítási vágy, s a mérsékelt haladás harcza támadt fel a régi, makacs alkotmányküzdelmek helyett, melyekben a toryk és whigek álltak egymással szemben. A conservatívek képviselték a mérsékelt haladást, a szabadelvűek, a beléjük özönlött radikális elemek miatt, a gyors újjítási vágyat. Ez ellentéteknek volt Anglia legújabb történetében két kiváló képviselője Beaconsfield és Gladstone. A conservatívek kevesebb súlyt helyeztek a belügyi reformokra, mint a külügyekre. A szabadelvűek ellenben főleg a belügyi reformokra összpontosítván figyelmüket, kevesebbet foglalkoztak a külügyekkel. Ezért csináltak erélyes külügyi politikát a conservatívek és lanyhát a szabadelvűek. Ez a különbség.

S ez oki összefüggésben van azon átalakulással, melyen most megy át Anglia. A radicalismus felé hajló szabadelvűség, melynek főképviselője Gladstone, ellensége a continentalis politikának, mely Angliát bonyodalmakba sodorhatja. Beaconsfieldet continentalis politikája buktatta meg. Hasztalan aratott ez a politika sikereket, hasztalan akadályozta meg Oroszország terjeszkedését, hasztalan szerezte meg a brit koronának Cyprust, s mentette meg az indiai birtokot. Fennforgott a veszély, hogy Beaconsfield szárazföldi szövetségeket köt, s háborúba bonyolódik: Beaconsfield megbukott s győzött Gladstone.

A szabadelvűek letett és ismét visszahelyezett vezére az insularis politikának képviselője. Az volt egész politikai pályáján. Minden áron béke, ez volt jelszava: mert a háború megzavarja a kereskedelmet, megrontja az állam hánáciát.

Aberdeen coalitionalis minisztériumában a kincstár kancellárja volt. Ekkor már megalkotta tervét az angol államadósság leszállítására. E tervén dolgozott az ő ismeretes túlbuzgalmával.

De közbe jött a keleti válság.

Oroszország elérkezettnek hitte az időt keleti terveinek megvalósítására.

A Romanoffok trónján a hajthatatlan büszke autokrata, Miklós czár ült.

Soha sem volt kedvezőbb alkalom Nagy Péter végrendeletének megvalósítására.

A népek forradalmi felett Európa minden pontján ismét diadalmaskodott a reakció. Az a nagy vonaglás, mely Parisban kezdődve Oroszország határáig

czikázott át Európa testén, kifárasztotta, megbénította a continenset a csatornától fogva a Pruthig és Visztuláig. A reactionarius monarchiák ismét szent áhítattal tekintettek a czárok magas trónjára, mely rendületlenül állva meg az Európát sarkaiban megingatott zivatarok közepett, a változatlan, örök legitimitását képviselte.

Törökország belállapotai a lehető legszomorúbbak, de a czár terveire nézve a lehető legkedvezőbbek voltak. A keresztény lakosság a török birodalom minden részében forrongott. A muszka ügynökök jól előkészítették a talajt. A török kormány egy felekezet vállalási ügyeibe sem avatkozott. De az ürügy mégis meg volt a beavatkozásra. Miklós czár felhasználta az ürügyöt.

S mely hatalom védhette volna a portát az északi autokrata hódító tervei ellen?

Poroszország régi szövetségese, fegyvertársa volt az orosz birodalomnak. A berlini udvar nem csak nem akadályozta, de toltta előre a szentpétervári politikát hódító terveinek útján. A « Kreuzzeitung » agitált Törökország felosztása mellett. Oroszország vetélytársa, Ausztria meg volt kötve, úgy belső bajai, mint a hála köteléke által. Csak nem rég vonultak ki magyar földről a muszka csapatok, melyek leverve szabadságharcunkat, Magyarországot kiszolgáltatták a bécsi centrálísták boszújának. Miklós czár tehát joggal remélhette, hogy Ausztria, Világosért hála fejében, szabadkezet ad Oroszországnak az Al-Duna táján. Remélhette annál is inkább, mert ugyanakkor (1852.), midőn a toryk, kik tán erélyes politikát űztek volna Angliában megbuktak, a hatalmas osztrák miniszter, Schwarzenberg meghalt, a ki Oroszországra czélozva

mondta híres szavait, hogy a világot bámulatba fogja ejteni hálátlanságával.

Franciaországot az államcsíny teperte földre. III. Napoleon részéről Miklós cár nem várhatott ellenállást, mert hisz ennek a francziákat kellett őriznie, büntetésével, hadseregével.

Egyedül csak a brit oroszlán feküdt Szent-Pétervár és Konstantinápoly közt, a cár diadalútján.

Ezt az oroszlánt legyőzni csellel, vagy erővel, nem látszott nehéz feladatnak. Aluszékonyabb volt, karmai sem voltak oly élesek, mint hajdan a napóleoni háborúk idejében.

Miklós cár úgy tett vele, mint a házórző ebbel a tolvaj. Meg akarta vesztegetni egy húsdarabbal. Konzot vetett eléje. Lord Seymour szent-pétervári angol nagykövet által oda ígérte Angliának Candiát és Egyiptomot. Ez lett volna a czinkosság ára. Ez lett volna a zsákmányrész, melylyel betömi vala a Törökbirodalom Cerberusának száját.

Ez a hitvány ajánlat feltárta Oroszország terveit egész valóságukban. Semmi kétség sem forgott fenn többé, hogy Oroszország nem a keleti keresztényeket protegálja, hanem hódítani akar. Fel akarja osztani a Törökbirodalmat, mint hajdan felosztotta Lengyelországot. A napnál fényesebben bebizonyodott, hogy az északi koloszsúlyos lépteivel végig akar robogni a Balkán-félszigeten egész az aranyszarvig. Az Európa elleni büntetés, az angol érdekek ellen tervezett árulás fel volt fedezve.

Kicsinybe múlt, hogy Európa a világ legnagyobb meglepetésében nem részesül. Ha a porta Cerberusa megragadja a tolvaj által eléje vetett húsdarabot.

Európa egy szép reggelen arra ébredt fel, hogy a Keletet elrabolták.

Miklós csárnak ekként feltárt keleti terve, s az Angliát vérgig sértő ajánlat kellett, hogy háborút vonjon maga után. Még a gyenge, határozatlan Clarendon is, Angliának a krimi hadjárat előtt külügyminisztere is, így nyilatkozott a parlamentben: Háborúba menni kényszerülünk!

A kormányt lökték előre az események, ha magától nem ment.

A közvélemény felzúdulása a sinopei katasztrófa után elvégezte a többit.

Valóban, ha az angol népből ki nem vezett a büszke angol-szász vér utolsó cseppje, ha markolatjánál el nem törött az I. Napóleont a nagy világ-csatákban legyőzött brit kard, ha Angliának még volt érzéke érdekei iránt, ha John Bull öklét még fénygetőleg merte felemelni a legarczátlanabb kihívásra, úgy a háború nem maradhatott el Oroszország és Anglia közt. Mit tett az, hogy Anglia eleintén nem számíthatott szövetségeseire? A brit-sziget ki mert kötni az új-kor legnagyobb katonai lángelméjével. Daczolt I. Napóleonnal akkor is, midőn fegyvertársai mind cserben hagyták, s egész Európa az austerlitz, marengoi, wagrami, jeni győző táborában volt. Ha Anglia életérdekeiről van szó, nem szokta számolgatni ellenségeinek sokaságát.

És Anglia életérdekeit fenyegette Miklós csár. Nem is volt Angliának számba vehető államférfia, aki a háborút kikerülhetőnek tartotta volna. Mint fennebb mondtam: még lord Clarendon sem, annál kevésbé Palmerston, kit a közvélemény csakhamar a hatalom

élére állított. Egyedül arról volt szó, ezt a harczot szövetségesekkel., vagy azok nélkül víjja.

Csak egy nagy fia szegült ellen még ily körülmények közt is a háborúnak. A kincstár kancellárja, Gladstone. A háború keresztül húzta volna az ő pénzügyi terveit. Tehát ellenezte azt. Mit gondolt ő azzal, hogy e háború nélkül Oroszország óriási előnyököt nyer Anglia felett, s döntő lépést tesz az angol világbirodalom megbuktatására? Ő rendbe akarta szedni Anglia pénzügyeit; s a háború pillanatra megzavarta volna Anglia kereskedelmi összeköttetéseit. Nem jutott eszébe, hogy Angliát nem tették pénzügyi tönkre a napóleoni háborúk óriási költségei, s kereskedelmét nem fojtotta meg I. Napóleon szárazföldi zárrendszere.

Mindenáron béke Oroszországgal, mindenkivel! ezt hangoztatta Gladstone, mint hangoztatta egykor Cato: Mindenáron háború Carthagó ellen! A szebasztropoli hadjárat Gladstone békeapostolsága daczára végbement. Gladstonet az a végzet sújtotta, hogy még neki kellett előteremtenie e háború költségeit. De nem állta ki soká. Már 1855. első napjaiban beadta lemondását.

Az ellenzék élén csakhamar egymásután kétszer csinált kellemetlenséget Palmerstonnak és kormányának. A chinai háború kérdésében, valamint az összeküvések ellen tervezett, fennebb említett rendszabályok ügyében leszavaztatta azt. Az első szavazás eredménye a ház feloszlata, a másodiké Palmerston minisztériumának bukása lett. De 1859-ben ismét belépett a nagy külügyér által alkotott cabinetbe.

Gladstone külügyi politikája, a mindenáron való békepolitika csak Palmerston halála után érvényesül-

hetett. Palmerston a conservatív külügyi politika nagymestere volt hosszú, eseményekben gazdag államférfiúi pályáján. A hatalmi egyensúly fentartása, Törökország megvédelmezése Oroszország túlkapásai ellen: ez volt Palmerston politikájának alap gondolata. A szabadelvűség kérdése e politikában másodrendű szerepet játszott. A nemes idealizmus, mely Canning idejében meg-megdobogtatta Anglia szívét, midőn az elnyomott népek szabadságharczban szét akarták törni rabigájukat, veszendőnek indult. Palmerston politikai rendszerébe bele tartozott egy erős Ausztria. Erre az Ausztriára szüksége volt Angliának, hogy ellensúly gyanánt használja Oroszország ellen. Hogy aztán ez az Ausztria demokratikus, parlamentarizmus, vagy abszolút állam-e, teljesen közönyös volt Palmerstonra, magára Angliára nézve. Mindaz, ami ezt az Ausztriát gyengítette, nem számíthatott Palmerston helyeslésére. Maga a magyar szabadságharcz, minden frázis és biztatás daczára, „*untoward event*” volt Palmerstonra és híveire nézve. Nem azért, mintha elvből szerették volna Ausztriát, rokonszenveztek volna a zsarnok joggal, s ellenszenvet éreztek volna a szabadság ügye iránt. Palmerston szabadelvű, fenkölt gondolkodású férfiú volt. De a Közép-Dunánál egy hatalmas államot tartott szükségesnek, mely Angliát segíthesse Oroszországnak konstantinápolyi útján való feltartóztatásában, s «melyet ha nem léteznék, fel kellene találni». Ha Magyarország képes leendett e feladat teljesítésére, ha Magyarország képes leendett pótolni a régi Ausztriát az európai államrendszerben, bizonyára Palmerston és Anglia üdvözölték volna legelőször a független Magyarországot, mint a század elején Canning és Anglia üdvözölték először a függetlenségüket

kivívott dél-amerikai államokat. Mivel azonban nagyhatalmi feladat teljesítését Magyarországtól nem remélte Palmerston, Anglia eltúrte az orosz intervenciót, barátságát kereste a boszúpolitikát űző bécsi kamarillának.

Palmerston halála óta az Ausztriára vonatkozó angol felfogás is változáson ment át. Az insuláris politikának nincs szüksége szárazföldi hatalmak szövetségére. Közönyös rá, vájjon erős-e, vagy gyenge az Ausztriának, majd Ausztria-Magyarországnak nevezett duna-völgyi állam. Gladstone e tekintetben is következetes politikai rendszeréhez.

Ha 1859-ben ő leendett Anglia teljhatalmú minisztere, III. Napóleonnak nem kellett volna tartania, hogy a brit-sziget esetleg védeni fogja Olaszországból és Magyarországból megtámadni szándékolt régi szövetségesét, fegyvertársát. Kossuth iratai számtalan helyen tanúságot tesznek róla, hogy a Fiúmén át való magyar invázió főleg az Angliára való tekintet miatt maradt el. Ellenben, mikor Poroszország Olaszország szövetségében támadt Ausztria ellen, Gladstone teljhatalmú miniszter volt. A miniszterelnöki széken az agg Russell ült ugyan; de Gladstone volt a kormány vezérszelleme. Mit törődött Angliával Bismarck, midőn a «szívig» ható döfést tervezte? A Russeli-Gladstone-cabinet nem bukott meg Ausztriára nézve elég korán. Az alsóházban csak 1866. június 18-án szavazták le. Az osztrák-porosz-olasz háború már folyamatban volt.

A sors úgy hozta magával, hogy midőn két első rangú katonai állam véres csatában mérkőzött, évtizedekre eldöntve a hatalmi egyensúlyt, új irányt adva Európa politikájának, ismét Gladstone álljon az angol

kormány élén. Franciaország Anglia szövetségese, fegyvertársa volt a krími hadjárat alatt. Conservatív hatalom a keleti kérdésben, melyre Anglia mindig számíthatott, ha Oroszország törésre viszi a dolgot a Keleten.

Poroszország ellenben véd- és dacszövetségben állott Oroszországgal. A francia háborúba is úgy rohant, hogy hátát és oldalát Oroszország által fedeztette Ausztria-Magyarország ellen. Gladstone tudhatta, hogy Oroszország a «zsandár» szolgálatot nem teljesíti ingyért. A «borravaló» politikája a legavatatlanabb szem által is könnyen felismerhető volt. Ha Németország legyűri Franciaországot, Oroszország borravalóját szükségkép keleten kapja meg. Ezt biztosra vehette Gladstone. S ekkor még nem lehetett sejteni, hogy Bismarck ép úgy bámulatba fogja ejteni a világot Németország hálátlansága által, mint bámulatba akarta ejteni egykor Schwarzenberg Ausztriáéval.

S Gladstone még sem tett erőfeszítéseket a háború meggátlására, s midőn az már kiütött arra, hogy irtó harcz jellegét ne öltse fel, s Franciaország tán örökre meg ne béníttassék. Egy harczkész Anglia a csatornán túl varázshatalmat gyakorolt volna Sedán után. De Gladstone aludt a gyapjas zsákon. Legfeljebb újságczikkeket írt a németek ellen, a helyett, hogy diplomaiati jegyzékeket írt volna, a mi által azért mégis maga ellen lázította Németországot.

Különbén Bismarcknak eszébe sem jutott, hogy Gladstonet megkérdezze, mily véleményben van Franciaország és a német-francia viszály tekintetében. A ki a mindenáron való békét hirdeti hosszú politikai pályájának egész tartama alatt, nem igen tehet félelmes benyomást azokra, kik kezüket a kard markola-

tán tartva, ki akarják rántani azt. Az insuláris politika elszigeteltséget hoz létre. Ki törődnek Angliával, mikor elszigeteli magát?

Gladstone indifferentismusa teljesen eljátszotta Anglia régi tekintélyét azon azon nagy események asrájában, mikor csak az erők és bátrak tarthattak igényt respectalasra. Anglia gyengének mutatkozott egész a komikumig. Mi természetesebb tehát, mint hogy Gorcsakoff Sedán után széttépte a párisi szerződést, s oda vágta annak darabjait azon Anglia lábai elé, mely vérét ontotta, pénzét költötte e szerződésért. A sértés Angliát illette legközvetlenebben. Anglia tervezte a krimi hadjáratot, hogy megfékezze Oroszország keleti tervezkedését, s a Fekete-tengertől való elzárása által megakadályozta, hogy az északi koloszus tengeri hatalmassággá, s így az angol sziget féltelmes versenytársává legyen. Mert hisz nyilvánvaló dolog, hogy Oroszország a tengerért, s nem a balkáni szárazföldért küzd. A szlávok felszabadítása csak ürügye, legfeljebb mellékes célja. Oroszország, a míg a Fekete-tengertől el van űzve, a míg a Bosporust láncz zárja el, fuldoklik, nem képes erőkifejtésre, csak vegetál. Világbirodalmat a tengerek feletti uralom nélkül még soha egy hatalom sem csinált. A praktikus szemű rómaiak felismerték, hogy míg Charthago kezéből ki nem ragadják a Közép-tenger feletti uralmat, addig nem fejlődhetnek ki. A *Carthaginem delendam esse censeo*-nak ez a nagy horderejű politikai értelme. A spanyol világuralom a tengeren alapult, valamint azon alapszik az angol világbirodalom, mely csak akkor fog megdőlni, ha Anglia elveszíti hajóhadának fölénységét.

Mi a küzdelem végcélja, mely Oroszország és Anglia közt folyik?

India birtoka.

Indiát csak a tenger felől lehet meghódítani. Csak a tengerre támaszkodó hódítás lehet tartós. A történelem folyamában India csak egyszer hódított meg száraz földről: a mongolok által. Nagy Sándor fegyveres sétája nem volt hódítás. A mongolok a Kyber szoroson át törtek be. Oroszország azonban félszázad óta tartó erőfeszítéseiből megtanulta, hogy a szárazföldi expedíció nem számíthat sikerre egy hatalom ellenében, melynek a tenger segélyforrásai állnak rendelkezésére. Nem különösen akkor, ha a tudományos határok Beaconsfield terve szerint, a hadtudomány mai művészetével megerősítettek.

A kelet és nyugat sorsa egyszer már eldőlt a tengeren, Actiumnál. Oroszország tudja, hogy a keletnyugat közti harcz véglegesen most is csak a tengeren dőlhet el. Hasztalan hódítaná meg a czár Konstantinápolyt, az egész Balkán-félszigetet, ha nem szerezné meg a Közép-tenger, a Suez, a Perzsa-öböl és az indiai Óceán feletti uralmat. Ezt csak hadi tengerészetének fölénye által tehetné. Máltánál, vagy más valamely pontján a Közép-tengernek dölne el a nagy kérdés: ki legyen úr a tengeren, kié legyen a kelet az Aranyszarvtól kezdve a Himalaya hófedte tetőiig? Oroszország még messze áll attól, hogy mint tengeri hatalmasság lépjen fel. Még messzebb áll attól, hogy Angliával a tengeren megmérkőzhessek. Anglia hadi tengerészete fölényben van az összes hatalmak hadi tengerészete felett. Angliát tehát ma még valamennyi hatalom coalíciója sem dönthetné le. A történelem korszakait azonban nem évtizedek, hanem századokban számítja. Oroszországnak ép azért, hogy tengeri hatalmassággá legyen, tengerre van szüksége. A Fekete-

tengert semlegessé tette a párisi szerződés. Oroszország el volt zárva a tengertől. A párisi zárt tehát szétzúzta Sedán után. Ez által az első lépést megtette hogy tengeri hatalmassággá legyen. A fenyegetés közvetlenül Angliának szólt. A muszka kihívás éle Anglia ellen fordult. S Anglia eltúrte a fenyegetést, nem értette el a kihívást. A kormány élén Gladstone állt.

S a legnevezetesebb az, hogy Gladstonet mindez nem buktatta meg. Az angol parlament, az angol nép eltúrte Anglia megaláztatását.

Gladstone csak két év múlva bukott meg. Akkor sem külügyi, hanem az ir egyetemek kérdésében.

Az idő jele ez is.

Gladstone erre ismét az ellenzék élére lépett.

A keleti bonyodalmak alkalmat adtak neki, hogy most nem Anglia hivatalos külügyi politikájának, hanem saját politikai nézeteinek adjon kifejezést. Gladstone e szereplése sokkal ismeretesebb, hogysen részletesen kellene vele foglalkoznom. Az atrocity-meetingek, a phylbolgarismus, az az őrjöngés, mely Gladstone elméjét ez időtájt elhomályosítani látszott, mindenkinek élénk emlékezetében vannak. Ebben az őrjöngésben azonban rendszer volt. Gladstone rendszeresen izgatott Törökország s Beaconsfield törökbarát continentalis politikája ellen. Szenvedélyessége túlságba, a nevelésbe hajtotta ez izgatást, a komikus külszín alatt azonban komoly lényeg rejtett, Gladstonet pártja hallgatag, letette a vezérségről; de nem politikájának alapeszméje, hanem izgatásának *modora* miatt. A szabadelvű párt nem túrhette, hogy egy az örülség gyanúja alatt álló egyén legyen hivatalosan elismert vezére, bármennyire osztotta is különben e vezér nézeteit.

Hartington állt az előtérbe, a kinek nyugodt modora volt hivatva ellenfokozni Gladstone szenvedélyes rohamait, s megőrizni a külső tisztességet. Valójában azonban Gladstone soha sem szűnt meg befolyását gyakorolni pártjára, mely desavoualta vezérének hóbortjait, de nem politikáját.

Es ez fontos momentum az angol szabadelvűek külügyi politikájának megítélésében.

Mert mit beszélt, mit bizonyított Gladstone az orosz-török háború egész időszakában?

Azt, hogy Angliának mi érdeke sem fűződik Törökország fenntartásához, Törökország csak szárazföldi ügy a szigeti politikára hivatott Anglia nyakán. Beaconsfield continentalis politikája ellentétben van Anglia érdekeivel, mert háborúba sodorhatja oly czélokért, melyek nem lehetnek Anglia valódi czéljai. Egészen új politikai irány, Anglia múltjának megtagadása volt ez.

Annyi volt, mint azt mondani, hogy Angliát megcsalták, tévútra vezették államférfiai. Annyi volt, mint ostobáknak vagy csalóknak declarálni Pittet, Foxot, Wellingtont, Castlereagh-et, Canningot, Peelt, Palmerstont, Russelt, Beaconsfieldet, kik mind oly érdekeket tulajdonítottak Angliának, melyekkel az nem bir, s ez érdekeket neki tulajdonítva, fölkényszerítették rá a kötelességet, hogy azokat, ha kell fegyverrel is megtalmazza. Annyi volt, mint kivetni a hajóból Anglia félszázados múltját, sárba dobott pénznek jelenteni ki a krimi hadjárat költségeit, felelőssé tenni Palmerston szellemét a balaklavai, eupatoriai, almai, inkermani csatákban és Sebastopol sánczán kiontott vért.

Mindezekon felül annyi volt ez, mint felháborítani Oroszországot keleti vállalataira, felbiztatni Kon-

stantinápoly megrohanására. Annyi volt, mint megdöbbsíteni az angol közvéleményt, megbénítani Beaconsfield actió-politikáját. Gladstone izgatásai és az angol közvéleményben az insularis politika javára történt változás nélkül, a torry-kabinet okvetlen interveniált volna a porta javára. Angliának erre több oka leendelt, mint volt 1854-ben. Szövetségesekben sem leendett hiánya. Ausztria-Magyarországot könnyen magával ragadhatta volna az orosz-ellenes actióba egy bátor, pártharczok által meg nem szaggatott, a nagy nemzeti célra: Oroszország megalázására egyesült Anglia.

De Anglia nem volt egységes, nem lelkesítette a nagy nemzeti cél. Koczkáztatni csak kormányának elnöke mert; de ez sem. többet, mint látszólagos fenyegetéseket. Szövetségeket nem bátorkodott kötni, pedig volt időpont, mikor a szövetségeket kínálták neki. így jött létre a berlini szerződés, mely hogy nem a san-stefanói pactum másolata le^t, bizonyára kevésbbé Angliának, mint inkább Ausztria-Magyarország harcckészségének köszönhető.

Beaconsfield erélyének és bátorságának azonban becsületére válik, hogy háta mögött a békepolitikát követelő angol közvéleménnyel, Gladstone igazgatásaival meg tudta óvni Anglia tekintélyének külszínét, s el mert menni harcziás rendszabályaiban egész az indiai csapatoknak Máltába való szállításáig.

Beaconsfield azonban tévedett, mikor azt hitte, *hogy Angliát megnyerheti az Oroszország elleni háború politikájának.* A válságos események előjelei már a múlt évben, s a jelen év elején megjelentek a politikai láthatáron. Beaconsfieldnél kevésbbé éles szemű politikusok is belátták, hogy a berlini szerződés csak

rövid tartamú fegyverszünetet hozott létre. E fegyverszünet lefolyása háborúban találandja Európát. Anglia e nagy európai válságban nem maradhat való tétlenül. Continentalis politikát kell vala üznie. Viktoria királynő szárazföldi útja összeköttetésben is volt e politikával. Nyílt titok volt, hogy Anglia véd- és dacszövetségre készül lépni Ausztria-Magyarországgal és Németországgal. Beaconsfield csak a választások eredményét akarta bevárni. A parlamentet azért osztalta fel, hogy megkérdesse Angliát: akar-e erélyes actió-politikát a keleten?

És Anglia azt válaszolta, hogy: Nem!

Szigetpolitika, mindenáron való békepolitika kellett neki.

Beaconsfield megbukott. Megbukott váratlanul.

Bukása megdöbbsentette Európa nyugati államait.

Bukásában az angol közvélemény tiltakozott a continentalis politika ellen, mely Angliát háborúba bonyolíhatta volna.

A kormány elnökévé Gladstone lett.

Az új politikai irány ekként győzedelmeskedett.

III.

(Gladstone hivatalos külügyi politikájának hátterében a radicalismus. – A whigek és radiealisok
– Az angol belállapotok lejtőn. – Anglia válság előtt. – A magy» és a «kis» Gladstone. –
A balkáni népek szövetsége. – Görögbirodalom. – Áramlat Ausztria-Magyarország ellen. –
Monarchiánk és az orosz hatalmi kérdés.)

A mikor lord Beaconsfield megbukott, s utódjává Gladstone lett, mindenki tudta, hogy Anglia külügyi politikájában változás áll be. Csak a változás mérvére nézve voltak eltérő nézetek. Voltak, kik azt hitték, hogy Gladstone hóbortos ellenzéki politikáját, s az osztrák-magyar monarchia és Törökország elleni gyűlöletét a kormányelnöki székre viszi. Tartottak attól is, hogy Gladstone Oroszországgal czimboráskodva megdönti a török birodalmat, s tán az osztozkodási politikától sem riadna vissza, melyre Oroszország mindenkor késznek mutatkozik, feltéve, hogy ő kapja a zsákmány nagyobb részét.

Mások helyesebben fogva fel Gladstone jellemét, nem tulajdonítottak neki activ, vagy épen agressiv politikát Törökország ellen, hanem ellenkezőleg feltették, hogy az új premier régi politikai traditióihoz képest, belemerül az insularis politika süppedőibe, Angliát kiszabadítja a continentalis egyetértésből, s a non-interventió elvét túlozni fogja egész az indifferentismusig.

A bekövetkezett tények azonban egyik felfogást sem igazolták teljesen.

Gladstone nem szövetekezett Oroszországgal, nem

tett kísérletet Törökország felosztására. Sőt kormányra lépését azzal kezdte, hogy bocsánatot kért Ferencz József királytól, s bűnbánatot tartott osztrák-magyar gyűlölete által sugalt nyilatkozatai miatt.

De indifferens, insularis politikát sem követett. Kezdeményezőleg lépett fel a montenegrói és görög kérdésben. Ő hozta létre az európai egyetértést, mely az egyesült flottát a kék Adriára küldte.

Gladstone e fellépése ellentétben látszik lenni politikai múltjával. Oppositionalis szereplésére való emlékezése, s az álszéken bizonyára nem irányozták tetteit. Angliában különösen megszokott dolog, hogy kiváló államférfiak az ellenzéken mást beszélnek és mást cselekesznek a kormányon. Az álszékent pedig oly hatalmas szellem, minő Gladstone, nem ismerheti. Ez csak a gyengék sajátja. A tévedést beismerni és helyrehozni bátorság. Csak gyenge jellemet hajthat tovább a tévesnek felismert utón az a félelem, hogy a helyes csapásra való térés gyengeségről fog tanúskodni.

Gladstone külügyi politikájának rugója tehát másutt, rajta kívül keresendő és az Angliában mindinkább kifejlődő radicalismusban található fel.

A radicalisok, míg tényleges befolyást gyakoroltak Anglia sorsának intézésére, leginkább csak a belügyi reformkérdések zászlói körül csoportosultak. A külügyi kérdésekkel nem törődtek. De tudva azt, hogy a külügyi actiók elvonják a közvélemény figyelmét a belügyektől, s ezen felül Angliát pénz- és véráldozatokat követelő vállalatokba sodorhatják, ellenséges állást foglaltak el minden külügyi actió ellen. Insularis politikát követeltek. A szabadelvű párt jelentékeny részét képezvén, sikerült is gyakran igen fontos alkalmakkor

érvényesíteniök követelésöket. A legutóbbi választások azonban számukat is, de főleg morális súlyukat jelentékenyen öregbítették. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy a királynő tanácsába radicalisok, munkásdemagogok és republicanusok is meghivattak. John *Bright*, *Chamberlain*, Charles *Dilke*, *Fawcett*, *Mundella* mellett oly előrehaladott liberális férfiakra, mint *Forster* nem is szölok.

Ily körülmények közt nem csuda, ha a radicalisok és republicanusok is elkezdtek véleményt nyilvánítani a külügyi kérdésekben.

A politikusok nem méltathatják elég figyelemre a a radicalismus fellépését Angliában. Igaz ugyan, hogy a külügyi politika terén még most csak első debutje t végzi, mivel valódi elemét mindig a belügyi reformkérdések képezik. De ha egyszer a radicalismus kezébe keríti a hatalmat, hatása a külügyekre is okvetlen érezhető lesz.

Nem osztom azok véleményét, kik attól tartanak, hogy a radicalismus győzelme Angliában már csak hónapok, vagy legfelebb néhány év kérdése. Angliában hosszan küzdenek az ellentétes irányzatok, míg egyik vagy másik diadalmaskodik. Nem évek, sem évtizedek, hanem századok képezik Anglia történetében a korszakokat és határjelölő köveket. Az 1688-ban megnyílt korszak egész 1832-ig tartott. Ez utóbbi évben vívta k' a demokratia első diadalát a választási reform által. Ekkor kezdődött Angliában a demokratikus áramlat, mely Franciaországban véres forradalmakat csinált, elbukott, de bukásában is diadalmaskodott.

És 1832. óta a demokratia lépésről-lépésre előretör, rombolva maga előtt Anglia aristokratikus intézményeit. Egész 1867-ig főleg csak a választási és par-

lamentí reformok terén harczolt. Tudta jól, hogy csak demokratikus választási törvények vihetik a demokrátiát a parlamentbe, s csak egy demokratikus parlament adhat Angliának demokratikus intézményeket.

A küzdelem csak azért nem volt elkeseredett, a régi Angliának új Angliává való átalakulása csak azért volt eddig ment a forradalmi rázkódásoktól, mert az angol arisztokratia – kivéve az Eldon és Liverpool által képviselt rövid korszakot – nem zárta el a haladás útját. A *democratia* feszerejének nem volt alkalmá a rombolásra. Nevezetes tünet, hogy az 1867-diki reformot egy tory-kormány valósította meg, miután azzal nem boldogult egy szabadelvű cabinet.

Az angol arisztokráciának történeti fontosságú ténye volt, mikor torry- és whig-arisztokrátiára oszlott, s így egyik része a szabadelvű eszmék zászlója alá állt. Csak így maradt megkímélve Anglia a forradalmi rázkódásoktól, melyek az egész szárazföldet fölforgatták. Ez magyarázza meg egyszersmind azt, hogy az arisztokratia oly soká őrizte meg prestigét, s tartotta, sőt tartja még ma is kezében az állam kormányzását. A legnagyobb csapás az angol arisztokrátiára az lenne, ha a mindig hatalmasabban előre törő radikális demokratikus áramlat a whig-arisztokrátiát kiszorítaná a szabadelvű pártból és a toryk közé nyomná. E tény a demokrátiát, mint *pártot* állítaná az arisztokráciával, szintén mint *párttal* szemben. A radikális demokratia és a conservatív arisztokratia ekkor mint két ellenséges tábor állna egymással szemben, s az utóbbi előbb-utóbb túlszárnyaltatnék. Az 1832. óta végbement parlamenti választások ehhez nem engednek kétséget férni. A conservatívek ez idő óta csak *kétszer* győztek az általános választásoknál; *a diadal tizenegy esetben a*

mindinkább radicalis színezetet öltő liberalismussé volt. Pedig megjegyzendő, hogy a tizenhárom általános választás közül *hat*, az 18317., 1847., 1865., 1868., 1874., 1880-diki – a parlament mandátumának lejárta előtt bekövetkezett *feloszlatás* jkövetkeztében történt. Kormányon többször voltak, de csak mint *kisebbség*. A conservativek a parlamenti diadalokat képesek aratni; de mikor a választókra hivatkoznak, ezek ellenük nyilatkoznak. Disraeli az idén, mikor szintén a választókra hivatkozott, hogy continentalis politikája számára támpontot nyerjen, roppant kisebbségben maradt. Tény tehát, hogy a liberális választó törvények Anglia aristokratikus-conservatív elemét háttérbe szorították. Ez elem háttérbe szorítása megkezdődött már Peel idejében, a gabonavámok feletti harcban, s a Corn-bill győzelmében. Háttérbe szorítaná egy újabb választás akkor is, ha a whig-aristokratia kiválna a szabadelvű táborból. A conflictus csak úgy halasztható el, ha a whigek nem szakítanak a radicalisokkal, hanem mérséklő elemet képeznek a radicalis-liberalis pártban. Ez az állapot azonban szemlátomást csak ideiglenes lehet. A radicalisok szívesen fogadják ugyan a liberálisok szövetségét, míg a többség elnyerésére nem lehet kilátásuk. Ez a szövetség azonban, a radicalis elem növekvésének arányában, mindinkább csak esetről-esetre való szövetséggé, a whigek és radicalisok közti válaszfal mindig magasabb lesz, míg végre a természetes fejlődés további folyamában a szétválásnak, vagy a whig-párt elemek szerint való szétbomlásának be kell következnie. Egy része a conservativekhez fog csatlakozni, a másik erősíteni fogja a radicalisok táborát. Ekkor az aristokratikus Anglia gyökeres átalakulás, tán rázkódások előtt fog állani.

Aki figyelemmel kísérte Anglia közéletének legutóbbi évtizedeit, lehetetlen volt nem tapasztalnia, hogy a brit sziget egyfelül demokratikus átalakulási korszakon megy át; másrészt az angol közszellem – nem a felszínen – hanem a mélyben, módosul, átalakul. Angliában kevés felszintes mozgalom van. Az eszmék lassabban, de mélyebben és biztosabban terjednek ott; mint a continensen. Anglia politikai és társadalmi átalakulásával lépést tart szellemi átalakulása. A valláserkölcsi fogalmak tekintetében még a régi Anglia látszik fenállani, pedig a kedélyek mélyében már megtörtént a fordulat. A methodista pietismus a közöny elleni reakció gyanánt jelentkezett; de e reakció ellensúlya gyanánt fellépett a materialismus terjedése. Angliában szabadelvű választási törvényei előtt nem keletkezhetett az eszmék és meggyőződések heves, elkeseredett harcza; mert úgy a politikai, mint eszmei ellentéteket kizárták a törvények a parlamentből. A földbirtokos aristocratia kezében voltak a választások. Ezért volt a mérsékelt reformok hazája Anglia. A választó törvények azonban egymásután nyitottak kaput a türelmetlenebb elemeknek. A Bradlaugh- eset óta semmiféle vallási meggyőződés, vagy annak hiánya sem zár ki a parlamentből. Nem zár ki a radicalis, vagy republicanus politikai program sem. Az ellentétek harcza tehát innétul mindig élesebb lesz Angliában. Az élesen felállított ellentétek pedig heves conflictsokat idézhetnek fel.

Kifejeztem már azon nézetemet, hogy ez az idő nincs épen a küszöbön, de előjelei már is mutatkoznak. Ily előjel már maga a liberalis-radicalis Gladstone-cabinet. Előjel volt közelebb Forsternek a felsőház ellen intézett fenyegetése, melynek hatását Granville

iparkodott enyhíteni. Előjelek mindazon belügyi reformtörekvések, melyek a kormány belügyi programját alkotják. Előjel a jelen külügyi politika.

A kormány külügyi politikájának irányát mi sem jellemzi inkább, mint ama tény, hogy a külügyi alállamtitkárságot *Charles Dilke* nyerte el, s pedig nem «végkielégítés», hanem csak «előleg»-képen. A radikálisok *Dilkét miniszterré* akarták tenni. Ennyire azonban még most nem szoríthatták Gladstonet. Egyelőre csak alállamtitkárságot adott neki a külügyi hivatalban. Az angol korona ritkán szokott a cabinetalkotás részleteibe befolyjni. De *Charles Dilke* külügyminisztersége ellen mégis kifogást tett volna. *Charles Dilke* külügyi államtitkársága egyszerre megzavarta volna Angliának a nyugati hatalmakhoz való viszonyát, melyeket már Gladstone kormányelnöksége is bizalmatlanokká tett. Még e bizalmatlanságot is ellensúlyozni kellett. Ezt czélozta *Granville* lordnak a külügyek élére való állítása. *Granville* lord soha sem kompromittálta magát sem szóval, sem cselekedettel egy irányban sem. Mert soha sem mondott egyebet közönséges szólalomknál; soha sem cselekedett egyebet határozatlan ingadozásnál. Lord *Clarendon* óta nem volt Angliának oly tehetetlen külügyminisztere, mint lord *Granville*, kivéve, mikor ugyancsak Gladstone korábbi cabinetjében ugyancsak ő, lord *Granville* állt, a külügyi kormány élén.

De habár lord *Granville* külügyminisztersége némileg ellensúlyozta a Gladstone-cabinet megalakulása által okozott hatást, mindenki tudja, hogy lord *Granville* nem ad irányt azon kormánynak, melynek kebelében oly előkelő állást foglal el. Ép oly kevéssé ad irányt, mint India minisztere, *Hartington*, ki szintén a mérséklet elemét képezi a Gladstone-miniszterium-

ban. Hartington jelentéktelensége most tűnik ki, mióta kormányon van. Amíg az ellenzéken volt, sőt Gladstone örültségi rohamainak idejében vezette az ellenzékot, némileg kimagaslott a liberális táborban. A kormányon azonban, hol nemcsak szónokolni, de cselekedni is kell, visszasülyedt köznapiságába, oly férfiak mellett, mint Gladstone, Bright, Forster, Mundella, Dilke stb. Csak míg Gladstone körülhajózta Angliát és Dilke hosszan betegeskedett, nyerte vissza Hartington pártvezéri jelentőségét.

Charles Dilke nem tartozik ugyan a szoros értelemben vett cabinethez; de azért befolyása az angol külügyekre mégis jelentékeny. Ő vette át most Gladstone sokat beszélő szerepét. Ő a cabinet szája. Az újságreporterek őt interviewolják meg. Ő nyilatkozik leggyakrabban a külügyi kérdéseket illetőleg. Szavaiból ép az a törökgyűlölet hangzik ki, mint hajdan Gladstonéiból. Átalában úgy viseli magát, mintha a «kis Gladstone» elnevezésre akarna érdemeket szerezni. A legnevezetesebb az, hogy a «nagy» Gladstone néha kénytelen többé-kevésbé közvetve desavouálni a «kis» Gladstonet. Pedig a «kis» Gladstone csak azt beszéli, amit a «nagy»-tól annyiszor hallott, hogy Törökország tarthatatlan, hogy annál jobb, minél előbb megszabadul tőle Európa.

Gladstone sokkal eszélyesebb, hogysen ellenzéki politikáját nyíltan Anglia hivatalos politikájává tegye. De azért a kormányelnöki széken sem szűnt meg török ellenszenvet. Első programbeszédében, valamint első körsürgönyében kifejezte ugyan, hogy a szerződéseket megtartja, s Törökországnak nem ellensége; de mindjárt hozzá tette, hogy Törökország nem bizakodhatik abban, hogy minden körülmény közt, bár mit sem tesz

saját megmentésére, Anglia támogatásában részesülhet. Nem múlt el egyetlen alkalom sem a nélkül, hogy oldalvágást ne adott volna a portának. Ezt tette a legutóbbi trónbeszédben, hol a portát vont a felelőssé, a miért a berlini szerződés nem teljesült. Ily értelemnben nyilatkozott, tengeri útjáról visszatérve a múlt hetekben. Világos Ion – úgymond – hogy Törökországgal más hangon kell beszélni, s hogy valódi komédia volna reformokat ajánlani neki, de továbbra is így szólani hozzá: Soha se törődjél azzal, a mit a reformokról mondunk neked; a fő az, hogy maradj ott, a hol élsz.

Gladstone azon ünnepélyes ígérete, hogy a szerződések meg fogja tartani, szintén törökellenes értelmet nyert a gyakorlatban. A kormány elnök nem követelte a dunai várak lerombolását, ellenben háborús fenyegetésekkel szorította a portát a berlini szerződés őt terhelő részének teljesítésére. A berlini szerződés ép alkalmas volt arra, hogy Törökország életképtelensége bebizonyíttassék. A porta száz eset közül kilencvenkilenc esetben tisztára képtelen bármily ünnepélyes Ígéretének teljesítésére. Megígérte a reformokat: nem boldogul velük. Európa ráparancsolta a görög és montenegrói határigazítást: nem birt az albánokkal. Mindmegannyi tettenkapás, mely annak bebizonyítására szolgál, hogy a porta élehetetlen, vagy gonosz. S ezt bizonyítgatja hónapok óta az angol diplomácia. De ha Törökország nem élhet meg, mi jó utána?

Mi történjék a Balkán-félszigettel, Konstantinápolylyal, ha a török birodalom összeomlik?

Ez a kérdések kérdése.

Erre a kérdésre csak a «kis» Gladstonnak, sir Charles Dilkenek van kész válasza.

Görög birodalmat kell felállítani a Bosporuson.

A «nagy» Gladstone ellenzéki politikájának jelzava volt: a Balkán a balkáni népeké. Ez átalános kifejezés. A balkáni népek szövetsége agyrém; vagy ha megvalósul, orosz protektorátust, orosz uralmat jelent a Balkán-félszigeten. A görög birodalom tétele a Gladstone-féle nemzetiségi elvnek folyománya ugyan, de a görögök javára magyarázza a nemzetiségi elvet. A philhellén értelmezés mögött persze angol érdek rejtőzik. *Görög* Konstantinápoly *angol* Konstantinápoly jelent a radicalis szótárban.

A hellén eszmét nem Charles Dilke, valamint a nemzetiségi eszmének a Balkán-félszigetre való alkalmazását sem Gladstone találta fel. Volt Angliának bizonyos Canning nevű minisztere, a ki mindarra gondolt, a mit Charles Dilke és Gladstone, most félszázad múlva, terveznek. Nem a philhellén szédelgés adta neki az eszmét, mely szédelgésből csak a navarini katasztrófa ábrándította ki az angol és francia közvéleményt. Canning felismerte már akkor, hogy a török birodalom állandóan fenn nem tartható, tehát utódjáról kell gondoskodni. Azért lépett Oroszországgal a szentpétervári egyezményre.

Az érzelgősség soha sem volt politika, a romanticismus, bármint vonzza a költői kedélyeket, nem lehet tanácsadója a komoly politikusnak. A klasszikus görög korra való emlékezés jó lehetett idyllnek, mely a reactió korában az elnyomott európai népeket kellemesen foglalkoztatta.

Nem arról van szó; a jelenlegi görögök valóban a régi hellénektől származnak-e, vagy csak be vannak csempészve a nagy hellén hagyományok örökségébe, s így az európai rokonszenv jogos-e, vagy csalásból származik?

Fellmayer a becsempészés mellett plaidírozott. «A hellén nép maradványai, úgymond, Macedóniától Meneniáig megsemmisültek, a hulladékot barbár elemek szítták fel, úgy hogy a jelenlegi görögökben egyetlen csepp vegyületlen hellen-vér sincs, kik félig sarmatizálva, félig albanizálva levén, mind a két törzs típusát átvették, az albánoktól az öltözetet, a szlávoktól a nyelv és költészet sok tulajdonságát; ellenben az ó-görögöknek a plasztikai művészet és szépség iránti érzékét elnyelte a szlávok barbarismusa. »

Én e túlzás ellenében hajlandó vagyok magyar hellenistánk, *Télfy Iván* tekintélyére esküdni, a ki az egyenes ágon való származást állítja, csakhogy a szláv törzsek, ép úgy betörték a hellének közé, mint a magyar faj vegyült a szlávokkal; s ¹alamint a magyar faj csak az alföldön és a Dunán túl maradt fenn tisztán, úgy a görög faj ősi érintetlenségében csak a szigeteken található fel.

Ez különben tudományos és nem *politikai* kérdés.

A politikusra nézve egészen közönyös, vájjon a jelenlegi görögök a termopilei és marathoni hősoktól származtak-e? Egyedül irányadó csak az: Képesek-e az ozmánok örökségébe lépni, vagy sem? Ha nem képesek, úgy a politikusra nézve bátran származhatnak egyenes ágban Miltiadestől és Themistoclestől, még sem veszi őket számításba a Balkán-félsziget nagy problémájánál.

Charles Dilke és Gladstone, úgy látszik igenlőleg válaszolnak a kérdésre. Az előbbi, képzeletében, már el is készítette a nagy byzanti birodalom térképét. Ennek a birodalomnak csak úgy van értelme és politikai jelentősége, ha fővárosa Konstantinápoly. Konstantinápoly az, melynek nem szabad szláv kézre jut-

nia. De hogy a görög birodalom fővárosa Konstantinápoly lehessen, e birodalomnak a Bosporustól az adriai tengerig kell kiterjednie. E tekintetben is van terve Sir Charles Dilkenek. Görögország megkapja Epirust, Thessaliát, déli Thráciát és Macedóniát. Kelet-Rumélia két részre osztatnék. Egyik része Bulgáriához, másik a görög birodalom kiegészítő része lenne. Az angol külügyi kormány valóban gőzerővel tör a görög birodalom megvalósításának célja felé. Dulcigno mögött Görögország van. Montenegro után következik Görögország. Szétmálasztani, s a balkáni népek kezére juttatni a török birodalmat: ez a radicalis angol politika célja. A görögök azonban, fájdalom, eddig nem bizonyították be, hogy képesek egy nagy európai eszme hordozói lenni. Eltekintve attól, hogy bár szorgosan felkutatnak minden görögöt, az új hellének mégis nagy kisebbséget képeznek a Balkán-félszigeten, a Charles Dilke által kizicirkalmazott görög birodalom épen súlypontján, Konstantinápolyban lesz gyenge. Épen itt – Macedóniában és Thráciában – nem leendő képes kellő gátot képezni a szlavismus ellen. A görögök és szlávok ma még békében élnek egymással; mert közös ellenségükre, a törökre irányozzák figyelmüket. De mihelyt leomlik a török birodalom, s romjain a görög jelenik meg, mint a szlavismus gátja, a szláv tenger ezt a gátot fogja ostromolni. A szláv forradalmak Görögország ellen fognak explodálni. A görögök pedig jelenlegi szűk hazájukban sem voltak képesek fentartani a rendet s az állami Organismus szabályos működését. Mit fognak tenni egy nagy birodalomban, hol nem csak görögök, hanem nagy tömegekben szlávok, törökök, albánok, stb. fognak lakni?

Van egy igen fontos tünet, melyről nem volna szabad megfeledkezniük az államférfiaknak, s maguknak a görögöknek sem. A török birodalom gyengítése kihat a görög befolyás gyengítésére. Keleten a vallás-és egyház-kérdés fontos politikailag is. A bolgár egyház a bolgár szabadság eszméjének hatása alatt elvált a görög patriarchátustól. Minden szláv nemzetiség ezt fogja tenni, oly arányban, a mint a török birodalom összeomlik. A szlávok vallásilag is Oroszországhoz fognak csatlakozni. Úgy fordulhat tehát, hogy a török birodalom omladékai maguk alá fogják temetni a görögök reményeit is, melyeket az angol radicalisok iparkodnak minél vérmesebbekké tenni.

A conservativ, de a török birodalom állandó fennmaradhatlanságaival számoló politika kijelöli ugyan a görögöket Törökország örökösévé; de a görög ügyre is veszélyesnek tartja a természetes processus erőszakolását. Görögországnak a regenerálódás és kulturai fejlődés nagy munkájában erősödnie kell. Erre lesz alkalma, ha a török birodalom idejekorán fejére nem omlik. Ha tovább tartható fenn Törökország, annál jobb a görögökre nézve. Annál jobban elkészülhetnek azon nagy, a történelemben korszakot alkotó szerepre, mely rájuk vár, mint az ozmánok utódaira.

Gladstone azonban, rájuk nézve, még kissé korán kezdte a Törökország elleni actiót. A török birodalom összeomlásának ideje még nem érkezett el. S ha ez összeomlás erőszakkal felidéztetik, alig ha a görögök, hanem a szlávok húznak hasznot. Ha a keleti kérdés most erőszakoltatik, a szlávok kerekednének felül a Balkán-félszigeten. Konstantinápolyt nem a görögök, hanem a Kelet-Ruméliával egyesült bolgárok kapnák meg.

S ez az, a hol tévesen számít az angol radicalis külügyi politika. Ez a politika lényegében insularis. Tudja, érzi, hogy a míg Anglia feje felett függ a keleti kérdés damokles-kardja, addig ez nem követhet merőben insularis politikát. Meg akarja szabadítani Angliát a török birodalom nyűgétől. Ezért erőszakolni akarja a keleti kérdést. De természetesen nem oly mértékben, hogy Anglia háborúba keveredhessék valamely continentalis nagyhatalommal. Gladstone csak a portával szemben mer Anglia kardjára ütni.

A radicalisoknak van egy csoportja, mely «Hands off»-ot szeretne kiáltani Ausztria-Magyarországnak is. Ez a csoport félti Anglia kereskedelmi érdekeit Ausztria-Magyarországtól az Al-Dunánál, a Fekete-tengeren. Félti ez érdekeket különösen egy oly esetleges osztrák-magyar politikától, melynek célja lenne a Balkán-félszigeten, bár nem geographiai, hanem kereskedelmi és gazdasági terjeszkedés. Charles Dilke nem áll messze e csoporttól, mely szeretné Ausztria-Magyarország állását meggyengíteni az Al-Dunán, s e célból egy *ad hoc* orosz barátságtól sem riadna vissza.

Ez az áramlat is az idők jele gyanánt tekinthető ugyan; de Angliának hivatalos politikájává egyelőre nem lesz. Sem Gladstone, sem a radicalisok többsége – annál kevésbé a szabadelvűek – nem angagiroznak Angliát ily koczkáztatott vállalatokra. Gladstone és az angol radicalismus külügyi politikájának alap gondolata nem változott meg, mely a mindenáron való béke. A porta elleni actió csak nyilvánulása e gondolatnak. Anglia a balkáni népek kielégítése által fenn akarja tartani a békét; a török birodalom szétmállásának siettetése által pedig meg akarja magát

menteni azon terhes feladattól, hogy Törökországot istápolja. S hogy a szabadelvűek miként fogadnák a radicalis-liberalis kormány egy háborús actióját, mutatja a független szabadelvű csoport magatartása. E csoport vezére Sir *Wilfrid Lawson*, ki társaival egyenesen arra tör, hogy a kormány minden beavatkozástól tartózkodjék, s ellenzi a cabinetnek még a montenegrói és görög kérdésben kifejtett actióját is.

Ennyi felé van szétoszolva a liberalis-radicalis párt, arról nem is szólva, hogy a whigek gyanús szemmel néznek Gladstone radicalis belügyi terveire, s nagyon hajlandók az 1866-diki szavazás ismétlésére.

Ily párttal cabinetje mögött Gladstone nem bocsátkozhatnék a dulcignói vagy archipelágusi tüntetésnél komolyabb actióba, még ha meg is akarná tagadni külügyi politikai múltját, a mit nem tesz és nem is fog tenni soha.

A komoly politikus tehát tudja, mit tartson az oly sensationa számított combinatiókról, melyek Angliát Oroszország szövetségésévé teszik Ausztria-Magyarország ellen.

Ha Oroszország törésre viszi a dolgot, Anglia semleges marad. Nem lesz Oroszország szövetségese, de Ausztria-Magyarországé sem. Ha csak ily válság esetén Angliában fel nem ébred a mélyen szunnyadó brit oroszlán, mint felébredt 1854-ben s meg nem buktatja Gladstonet, mint kényszerítette akkor lord Aberdeent, hogy tehetetlen cabinetjét reorganisálja. Csakhogy erre ma kevesebb remény van, mint volt a múltban. A brit oroszlán nem ébredt fel 1871-ben sem. Eltúrte, hogy a Gladstone-Granville kormány aláírja a pontusi kérdésre vonatkozó londoni jegyzőkönyvet. Lord Beaconsfield költögette az orosz-török

háború alatt. Egyet-egyét mozdult is, de csak nem ébredt fel. Az idej parlamenti választások felrázására voltak számítva. Hasztalan. A brit oroszán tovább szunnyadt. Tán örökre elaludt a gyapjus zsákon? Ausztria-Magyarország kell, hogy egy illúsióval szegé-nyebb legyen.

Angliára többé nem számíthat a keleti kérdésben.

Kire számíthat tehát?

Csak önmagára, saját erejére. Németországgal szövetségi viszonyban van ugyan, de Németországot a döntő pillanatban lekötheti Franciaország nem háború, hanem a legkisebb mozdulat által is. Németországnak saját bőrre kell ügyelnie. Diplomatai jó szolgálatokkal támogathat, bizonyára fog is támogatni bennünket. Sőt e támogatásnak nagy hasznát vehetjük. Megakadályozhatja, hogy Oroszország szövetségeket találjon.

Kik lehetnének a cász szövetségesei?

Anglia nem. Hogy miért nem, fennebb megkísér- tettem kifejteni. Franciaország sem, mert Francia- országnak Keleten nincs közös érdeke Oroszországgal. Ha a reszpublika szövetkezne a cászizmussal, ez a *revanche* és nem a keleti kérdés miatt történnék. Ek- kor pedig Németország fogná fel a francia rohamot. Nem befolyásolná az Oroszország és Ausztria-Magyar- ország közt vívott párbajt. A *revanche* háborúnak azonban még nem érkezett el ideje. Oly nagy szeren- csétlenségből, mint mely Franciaországot sújtotta, *pénzügyileg* fel lehet épülni egy évtized alatt, de *kato- nailag* nem. Azok a hadseregek, melyek győzni van- nak hivatva, hosszan fejlődnek. A francia hadsereg alig nyolcz éves. Egészen új hadsereg az, múlt és

dicsőség nélkül. Szervezete még nem elég szilárd a mérkőzésre. A francia védvonal még nem készült el teljesen. Straszburg és Metz ellenében Franciaországnak csak Belfortja van egy félig befejezett új reudszerű erődlánczolat, melynek gyakorlati értéke még nincs kipróbálva. A területiális hadsereg a legkitűnőbb francia katona iszaktekintélyek szerint hasznavehetetlen, s háború esetén ellenség elé sem állítható. Franciaország tehát a legközelebbi jövőben nem fog revanche háborúba rohanhatni.

Minden valószínűség a mellett van hogy egy orosz-osztrák-magyar háború esetén nem támad európai conflagratió. Németország a Franciaország, mint Oroszország ellen irányuló fegyveres semlegesség álláspontját foglalhatja el. E fegyveres semlegesség Franciaország irányában intés, ellenben fenyegetés lesz Oroszországgal szemben. Olaszországnak pedig imponálni fog, ha ennek tán kedve lenne Oroszország szövetségében Ausztria-Magyarország ellen kitörni.

Ha tehát Ausztria-Magyarország és Oroszország közt összeütközés támad a keleti kérdésben, Európa előre láthatólag csak néző lesz. S az összeütközés kikerülhetlenné válik, nem a dulcignói vagy görög kérdés miatt, hanem mihelyt a keleti kérdés oly evolútiót vesz, melynek következménye Bulgária és Kelet-Rumelia egyesítése lenne. Ez az egyesülés halálos dőfést képezne a török birodalom ellen. Semmiféle kézi zálog, vagy egyenérték politika meg nem menthetné sem Törökországot, sem az osztrák-magyar érdekeket. Csak a fegyverek menthetik meg.

S Ausztria-Magyarországnak nincs érdekében a conflictus halasztgatása. Pedig ezt tette monarchiánk azon egész hosszú idő alatt, mióta a keleti kérdés

élesen fel van állítva. *Nincs a történelemben példa arra, hogy két hatalom, melynek oly ellentétes érdekei vannak, mint monarchiáknak és Oroszországnak, egyetlen egyszer sem mérkőzött volna más, mint csak diplomatai fegyverekkel* Egy nagy függő kérdés megoldása még soha sem odáztatott el oly soká, mint azon kérdés: *Oroszország, vagy Ausztria-Magyarország erősebb-e?*

Ez a halasztgatás Oroszország részéről helyes politika. Oroszország várhat. Lesheti a kedvező alkalmat a keleti kérdés megoldására. Ezt tette a jelen század folyamában mindig. Európa minden szerencsétlenségét, monarchiánk minden baját a Keleten való terjeszkedésre használta fel. Ezt fogja tenni a jövőre is, míg az 1876-diki czári ukáz által inaugurált katonai szervezete megvalósul, míg *Fadejew* álma ténynyé lesz. Oroszország katonailag ma még gyenge. Egy évtized alatt, mire hadseregének átalakítása, különösen a már most is félelmes lovasságának reformja végbe megy, a legelső katonai állam lesz. *Úgy kellene vetni végre már a kockát, hogy ne Oroszország válaszsza az időt és alkalmat.* Az európai helyzet ez egyszer kedvezőtlen Oroszországra és kedvező Ausztria-Magyarországra nézve. Ha Franciaország készen lesz a háborúra, ismeretlen mennyiséget fog képezni, melylyel nem lehet előre számolni. Ma még nincs készen. Nem lesz készen a legközelebbi jövőben sem. Es senki se reméljen kedvező fordulatot Angliában. E tanulmány célja ép az volt, hogy a kedvező fordulatok reményéből kiábrándítsa, a kik a történet könyvében olvasni tudnak. Célja volt kimutatni, hogy nem Gladstone választotta meg Anglia politikáját, hanem Gladstone politikája kifejezője az Anglia politikai és közéletében végbe ment változásnak. Megbukhatik Gladstone, kor-

mányra kerülhet lord Beaconsfield: *a conservatívek nem lesznek képesek Angliát egy Oroszország elleni háborúba hajtani.*

Még egyszer ismétlem, ne feledje senki, hogy *a conservatívek 1832 óta csak kétszer nyertek az általános választásoknál többséget. Peel Róbert és lord Beaconsfield erőszakolta azt ki Angliától, Az 1874-diki többség tán utolsó felragyogása volt a conservatívok prestige-jenek. Kell tehát, hogy Ausztria-Magyarország Anglia helyét elfoglalja a conservatív hatalmak élén. Az a szerep, hogy Gladstonet kövesse a porta elleni repressiók útján, nem – méltó hozzá. Ellentétben van érdekeivel.* Gladstone szétbontja Törökországot. Ausztria-Magyarországnak fen kell azt tartania, ameddig lehetséges; ameddig a keleti automata galvanizálható. S aztán is, csak úgy nyerhet ránk nézve kedvező alakulást a balkáni kérdés, ha a török birodalom romjain monarchiánk és nem az angol radicalisokkal czimboráskodó Oroszország teremti meg a dolgok új rendjét. Erre nem lehet képes a Gladstone nyomdokain járó osztrák-magyar külügyi politika. Imponálni csak a bátrak és erősek tudnak. Kell tehát, hogy Ausztria-Magyarország bátran fellépjen. Hogy – bár provocatio nélkül – megszakítsa *azt az* európai egyetértést, *melyben Oroszország is részt vesz.* Hogy szükség esetén kezébe vegye a keleti kérdés, vagyis az orosz hatalmi kérdés megoldását. Ellenkező esetben is létrejő a megoldás; de e megoldás ellentétben lesz érdekeinkkel.

Ez a conclusió.